

III BÖLMƏ

MEDİA SAVADLIĞI CƏMİYYƏTDƏ İNFORMASIYA MÜBADİLƏSİNİN ZƏRURİ AMİLİ KİMİ

MEDİA SAVADLILIĞI TƏDRİSİNİN AKTUALLIĞINI ZƏRURİ EDƏN AMİLLƏR

Xatira Hüseynova

BDU, Yeni media və kommunikasiya nəzarəiyası kafedrasının müdürü
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

ORCID:0000-0003-0697-380X

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/84/21-26>
hatirebsu@gmail.com

Xülasə

Media məhsulu (reklam, xəbarlar, filmlər və s.) bizim gerçəklikyə münasibətimizi formalaşdırır, müyyənləndirir, hətta davranışlarımızı dayışdırır. Media savadlılığı qəbul etdiyimiz informasiyanı təhlil etməyə, faktları arasındıraq daşıq nəticəyə galmaya və nəhayət keyfiyyətli yeni media kontenti yaradırmıza kömək edir. Cəmiyyət daim yeni informasiyanı qabulundan, emalından, yayılmasından sonra maraqlıdır. Texnoloji inkişaf və medianın çatılılığı nəticəsində cəmiyyətin asas kəsimi olaraq yeməntərlər və gənclər də medianın istehsal etdiyi arasıksızlaşdırma məlumatların hədafi olur.

Həzirlığınızla təcrübəsi istifadəcisi üzərinə yoğun aramsız informasiya selində özüna garan məlumatı tapmaqda çətinlik cəkir, əldənən, bəzan da saxlı məlumatların təhlükəsizliyinə xaləl getirir. Bəzan məlumatın doğruluğu yoxlanmadan, qeynağın nədarəcə güvənliliyi olub-olmudığı arapırdırmadan malumat təqribən və ya yanlış informasiya asaslısan yenicontərlər şəbəkəyə ötürülür. Bu baxımdan yeniyetmə və gənclərin medianın düzgün istifadəsinini tamı etmək önməlidir, dolayısıyla onların media vəsaitlərindən faydalanan zaman zarar görməməsi üçün media savadlılığına böyük ehtiyac var.

Aşar sözlər: media təhlili, media savadlılığı, informasiya savadlılığı, feyk xəber, manipulyasiya

Media təhsili medianın sosial fəaliyyətini, müxtəlif ifade vəsaitlərini analamağı, həm də kütləvi informasiya vəsaitləri ilə fərd, ümumilikdə isə media və cəmiyyət arasında səmərəli qarşılıqlı əlaqənin qurulmasına töhfə verir. Media təhsilinin son konsepsiyalarında mediaya münasibətde təqnidə düşüncənin inkişafına, mediada yalan məlumatların və təhriflərin yayılması istiqamətində praktiki təcrübəyə böyük diqqət yetirilir, medianın manipulyasiya təsirinə qarşı güclü immunitetin formalşdırılması, çap və elektron media ilə ünsiyyət prak-

tikasında auditoriyanın sosial zənginləşdirilməsi məsələləri öncə çəkilir. Media savadlılığının müsbət nəticəsi olaraq media səriştəsi olan şəxsin yetişdirilməsi hesab edilsə biler - kifatlıq qədər media səriştəsi qazanan şəxs onun motivlarını anlıır, informasiya sahəsində müayyan bilik, bacarıq, qabiliyyət, hadisələr arasında əlaqə qurmaq, məlumatlı hərəkəti qəvrəməq, şəhərə töngidi-azalıtkı yanaşmaq, düzgün qiymətləndirmək, nəhayət yeni kontent yaratmaq və ötürümək kimi bacarıqlara yiyolən.

Çağdaş zamanımızda media savadlılığının önəmini şərtləndirən asas amilləri aşağıdakı tezislərin ətrafında qruplaşdırmaqla olar:

1. Medianın camiyatı təsir gücünün artırması faktıdır;
2. Təhsil prosesində media vəsaitlərinin imkanlarının genişliyi danılmazdır;
3. Şəxsin inkişafında medianın rolu böyükdür;
4. Media məkanı ilk baxışdan colbedici görünüşə da gəncləri radikalizmə, faşizmə, siddətdən mötəbəb matnları durmadan "cırıldandırılır";
5. Internet istifadəçiləri çox vaxt sosial şəbəkələrdə heç bir faktə əsaslanmayan, montajlı uyğunluqlarla döldü matnlar yarırlar.

Medianın camiyatı təsir gücünün artırması faktdır - xüsusilə, yüksək texnologiyaların inkişaf etdiyi bir zamanda medianın gündəlik həyatımıza, bütünlikdə cəmiyyətə təsirini isbatlamaya ehtiyac yoxdur. Media məhsulları fərdin fikir və qənaətlərinə təsir edir, bətəsir, heç şübhəsiz, seçimlərimizdən və davranışlarımızda özünü göstərir. Bu gün gənclər daha çox və daha müxtəlifləyən media mənbələrinin istehsal etdiyi informasiya axınının hədəfindədir. Cəmiyyət artımı media məhsulunun dərhal əsaslılaşdırılmasına fırsat vermir və gənclər, xüsusilə uşaqlar və yeniyetmələr bu axımdan çox zaman səmərəli faydalana bilmir. Zərərli yayılardan qorunmaq, onları saf-cırılık edə bilmək üçün Media savadlılığı vacib silahdır. Bu məqsəddə bir çox dünya ölkələrində Media savadlılığı bir fənn olaraq tədris proqramlarına daxil edilib. Türkiyədə həyata keçirilən "Medya Okuryazarlığı Araştırması-2016" layihəsi çərçivəsində aparılan sorğuların aydın olur ki, şagirdlərin böyük bir qismi cib telefonu və kompüterdən hər zaman istifadə edir; şagirdlərin internetdən istifadədə asas məqsədləri sosial media şəbəkələrinə qoşulmaqdır; məktəblilərinin əksariyyəti Media savadlılığı dərsinin çox faydalı olduğunu qeyd etməkdə yanaş, validiyyənlərinin də bu sahədə təlimlərə ehtiyacı olduğunu vurgulayıblar. (Sezer, 2019, 46)

Təhsil prosesində media vəsaitlərinin imkanlarının genişliyi danılmazdır - öyrənmək və öyrətmək istəyi başarıyyətin azalı ehtiyaclarındandır. Təhsil bütün cəmiyyətlərdə yenil nəsilin yetişdirilməsi, mövcud bilik və vərdişlərin ötürüləsi, eyni zamanda, yeni təcrübələrin və nəzəriyyələrinə qazanılması, tətbiqi istiqamətində əhəmiyyətli sosial hadisədir. Medianın av valib funksiyalarından birinin də maarifləndirmə olduğunu nəzərə alsaq, təhsil prosesində medianın rolunu təsəvvür etmək çətin olmaz. Ford yalnız sınıf otağında və ya universitet auditoriyanında alırdı bilgili rəsədlər kifayətənmər, gündəlik medianın aldığı informasiyalar onun dünyagörüşünə, birbaşa təhsil səviyyəsinə təsirsiz ötmür.

Bu aspektdən yanaşsaq, kütləvi informasiya vəsaitlərinin maarifləndirici

funksiyasını iki istiqamətdə qiymətləndirmək lazımdır. Birinci, media xəbərlər və məlumat verməkdə fərdlərin bilik səviyyələrinin, qabiliyyət və bacarıqlarının təkmilləşməsinə sabab olur. Xəbərin təhsilə verdidi təhsili burada görmək olar. İkinci, inkişaf edən texnologiya və təhsilin kütləvişməsi ilə media birbaşa olaraq fərdləri və cəmiyyəti məarifləndirir, təhsil funksiyasını tədris məssəsləri ilə birgə öz üzərinə götürür. "Müəyyən manada media bu vasitələrlə məktəbin funksiyalarını yerinə yetirir. İbtidai təhsildən ali təhsilə qədər kütləvi informasiya vasitələrinin fərdləri və cəmiyyəti məarifləndirme funksiyası bu başlıq altında qiymətləndirilməlidir" (Guz, 2005, 15).

Şəxsin inkişafında medianın rolü böyükdür - təhsil prosesində medianın rolunu dənizləmələr olduğu kimi mediadan düzgün istifadə da birbər fərdin təhsil səviyyəsi ilə bağlıdır. Media sadəcə informasiyayı çatımı tamın edən bir vasita deyil, həm də cəmiyyətin hərtərəfli inkişafına, şəxsin dünyagörüşünün, bilik və bacarıqlarının artmasına bərbər dəstək olan resurslara sahibdir. İnsanlar sosial statuslarından, təmsil etdikləri sosial qruplardan asılı olmayaq, qazet oxuyur, radio dinləyir, televiziyanı baxır və internetdən istifadə edirlər. Göncən gündəlik informasiya "rasionunda" internetin yeri olduqca, hətta bəzən lazım olduğundan da böyükdür. Bu baxımdan gənclərin təhsilində media amilinin gözərdi diliməsi yolverilmədir.

Bütün müsbət keyfiyyətləri ilə yanaşı, təəssüf ki, media məkanı ilə baxışdan calibedici görünüş də gəncləri radikalizmə, faşizmə, şiddətə yönəldən mənşələrə durmadan "çirkənləndirilir".

Media - kültəvi kommunikasiya vasitələri sistemidir, bura çap məhsulları, radio, televiziya, kino, internet daxilidir.

Yeni media - rəqəmsal vasitələrlə kontenin yaradıldığı, yayılmışlığı, yüksək əlaqənin qurulduğu bir media ortamıdır.

Media savadlılığı - fərdin media məhsulunu qəbul etməsi, qiymətləndirməsi, tənqid-analitik dülşünə turzinin formalasdırılması, məlumatın düzgün interpretasiyası və mövcud bilikdən asasında yeni media konteninin yaradılması və vərdişlərinə yiyolunmasıdır.

Media savadlılığı üç aspektde özünü göstərir:

1. Müxtəlif qeynaqlardan alınan informasiyanın çeşidlənərək qəbulu;
2. Qəbul olunan məlumatın analizi, qiymətləndirilməsi və doğru nəticənin çıxarılması;
3. Media məkanında savadlı, keyfiyyətli kontenin yaradıcısı olmaq qabiliyyəti.

Hacettepe Universitetinin professoru H. İnci Önal media savadlılığının cəmiyyətə görtirdiyi yeniliklər barədə yazarkən bildirir ki, "media savadlılığı alinan mesajlardakı bilgi, slava edilən şərh, maraq duyulan və gərəkən məlumatlar arasında dayarlıdırma aparmağı öyrədək "bilgi kirliliyinə" qarşı çıxmağı təmin edir. Topluma bilgini silzəgəcən keçirmək, anlatmaq, mütəkəra etmək, yazmaq, çizmək, yanlış düşüncələrdən qaçmaq, mövzunu çevik dayarlıdırmaq, doğru qərar vermek, öyrənmək və xatırlamaq kimi zehni bacarıqlardan

Müsəvir Azərbaycan mediası - peşəkarlıq standartları və yeni trendlər. Respublika elmi-praktik konfransı istifadə edərək bilgini təmizləmə qabiliyyətini qazandıran media savadlılığıdır" (İnci, 2016).

Media savadlılığını yiyalənmiş şəxs aşağıdakı bacarıqlara sahib olur:

1. Səyisiz-hesabsız qeynaqların olduğu media məkanında doğru istiqamət seçə bilir;
2. Trolling, manipulyasiya və feyk xəbərlərə mübarizə aparır;
3. Axtarış saytlarında sorguları düzgün yönləndirib informasiya filtrdən keçirən bacarı;

4. Yeni media kontekstini yaradıb yayımılaya bilir.

"Sonuç olaraq, medianın manipulyasiya, dezinformasiya və tabliğata alet olma potensialı daşıması, medianın təngid oxumanının naqdar önəmlə olduğunu ortaya qoyur və media yapımlarının neçə çərçivələyinə diqqət etmə bacarığının inkişafı bu təngid oxumanın tamal daşıdır" (Bostancı Meltem, 2019, 85).

YUNESKO 2018-ci ildə Media və informasiya savadlılığı sahəsində beş əsas qaydani qəbul edib. Bu qaydalar media və informasiya savadlılığına dair ümumi anlayışlarını müəyyən edilməsinə yönəlib.

Media və informasiya savadlılığını beş qaydası:

Qayda 1 - Informasiya, kommunikasiya, kitabxanalar, media, texnologiyalar və internet, eləcə də digər informasiya mənbələri vətəndaşların fəaliyətini həyata keçirəbilməsi və davamlı inkişafın tamın edilməsi üçün nəzarəd tutulmuşdur. Sadalanınanlar statuslarında görə bərabərdir və onların heç bir başqasının danada vacib deyil və heç bir şəraitdə belə hesab edilməmalıdır.

Qayda 2 - Hər bir vətəndaş informasiya / biliklərin yaradıcısıdır. Hər kəsin informasiya / biliklər etmək və özünü ifadə etmək hüquq vارد. Media və informasiya savadlılığı insan hüquqları ilə sıx bağlıdır və hamaya - həm kişilər, həm də qadınlara eyni daradəcə nəzərdə tutulmuşdur.

Qayda 3 - Informasiya, bilik və mesajlar həmişə neytral və ya qərəzsiz olmur. Bu faktı ham media və informasiya savadlılığının dark edilməsi mərhələsində, həm də onuna iş zamanı hər bir vətəndaş nəzərdə tutulmuşdur.

Qayda 4 - Hər bir vətəndaş bu istiyini dark etməsə, qəbul etməsə və ya ifadə etmirsə da, yeni informasiya, bilik və mesajlar almaq, anlaşıma və kommunikasiya surraqları istəyir. Vətəndaşın bunu etmək hüquq heç vaxt pozulmamalıdır.

Qayda 5 - Media və informasiya savadlılığı bir anda alda edilmişdir. Bu canlı və dinamik bir prosesdir. Media və informasiya savadlılığı - informasiya, media və texniki məməznə ilə islamak üçün bilik, bacarıqlar və illsilər, eləcə də daxil olmaq, qiymətləndirmək, istifadə etmək, yaratmaq və onları ötürmək masələlərini özündə birləşdirirək təamlanmış hesab edilə bilər. (<https://webarchive.unesco.org/20181207154048/http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/media-development/media-literacy/fi-ve-laws-of-mil/>)

Media təhsili gəncləri medianın təsirindən tacrid etməyə və beləliklə, onları "ən yaxşı təcrübələr" yönəltməyə çalışır, onlara "müdafia olunmaları" ilə bağlı asaslandırılmış qərarlar qəbul etmək imkanı verir. Media təhsili müdafia forması

kimi deyil, hazırlıq forması kimi nəzərdə tutulur" (Bukingem, 2003, s. 13).

Media savadlılığının son 30 ilda qərb ölkələrində geniş yayıldığını nəzərə alsaq, 2000-ci illərdən sonra Türkiyədə bu sahaya diqqətin artırılması Azərbaycanda media savadlılığının tədrisini zəruri olduğunu bir daha tədiqiləyir. Praktik ədəbiyyatda media savadlılığının tədrisində dörd təməl bacarıq əsas göstərilir:

informasiyaçı bacarığı – gənclərin və uşaqların media vasitələrinə və media kontentinə çatımını ifadə edir;

incələmə bacarığı – media mahsulunun kontentini sorğulamaq, məlumatın qaynağını dəqiqləşdirmək, mətnə tənzidi yanaşmaq bacarığı;

dəyərləndirmə bacarığı – incələmə nəticəsində doğru qənaətlərə gəlmə bacarığı, məsələn, bir xəber mətninin müxtəlif qaynaqlara görə dəyərləndirmək və givənlərin qaynağı tapmaq bacarığı;

istehsal bacarığı – gənclərin özlərinin fərqli bircimlərdə - yazılı, audio və ya audiovizual media kontenti yaratmaq bacarığı.

Bir çox ölkələrdə media savadlılığı bir fənn olaraq məktəblərdə tədris olunur. Şagirdlərə media ilə doğru davranmaq, media vasitəsilə alınan məlumatlardan düzgün istifadə etmək qaydaları, faktun yoxlanması metodları, həmçinin yeni kontentin yaradılması vərdişləri aşanları. Neticədə məktəblilərin doğru olmayan informasiyanın tasırı altına düşmə ehtimalının qarşısını almaq mümkün olur. Teessüf ki, son zamanlar gənclərin texnologiya ilə bağlılığının çıxalmasına, onların mediadan istifadə intensivliyinin artmasına baxmayaq. Azərbaycan məktəblərində hələ media savadlılığı tədris olunmur. 2022-ci ildə Bakı şəhəri ilə yanşı, İsmayıllı, Quba, Ağdaş və Şamaxı rayonlarından olan 8-10-cu sinif şagirdləri arasında keçirdiyimiz sorğu onu demaya asas verir ki, məktəblilər günlərinin böyük hissəsinə media ilə təmsəd keçirir, böyük hacmli məlumat axınının təsirinə məruz qalırlar. 2530 məktəblinin iştirak etdiyi sorğunun əsas möqsədi şagirdlərin media ilə təməs səviyyəsinin müəyyən edilməsi, gün arzında televizor qarşısında və ya internetdə keçirdiyi zamanın təyin edilməsi, həmçinin mediadan istifadə məqsədlərinin öyrənilməsidir.

Cədvəl 1. Sorğu nəticəsində respondentlərin sadəcə 6 faizi – 162 nəfər televizor baxmadığını bildirir. Amma onların televizorə çox baxmaması media ilə təməsən zəifləyin göstərmir. Televizorə baxmayanlar internetdə daha çox vaxt keçirdiklərini bildirirlər. Raylı sorusulanların yalnız 24 nəfəri gün arzında internetdən istifadə etmişdirni deyir.

Cədvəl 1

	Televizor	Internet
1 saatdan az	1678	1358
2-3 saat	559	794
3-4 saat	131	354
Səmərəm/Olmuram	162	24

+ 1 saatdan az 2-3 saat 3-4 saat 4 saatdan çox

Sorğunun nəticələrinə görə, 2530 məktəblinin böyük əksariyyəti (66%) gündündə bir saatdan az televizorla baxlığı, 22%-i günün iki-üç saatını, 5%-i isə günün üç-dörd saatını televizorla baxdığını və sadəcə təqribən onda biri televizorla ümumiyyətlə baxmadığını bildirir.

+ 1 saatdan az 2-3 saat 3-4 saat 4 saatdan çox

Daha sonra məktəblilərdən internetdən na qədər zaman keçirdikləri sorulub. Sorğuya əsasən, şagirdlərin təqribən yarısı gün ərzində internetdən bir saatdan az vaxt keçirdiklərini bildiriblər. Gündəlik internet istifadələrini qalan şagirdlərin 30%-i iki-üç saat və 12%-i üç-dörd saat olaraq qeyd edib. Şagirdlərdən sadəcə on iki nəfər internetdən gün ərzində ümumiyyətlə istifadə etmədiyi bildirib.

Sorğunun nəticələri onu demaya asas verir ki, Azərbaycan məktəblisi bu və ya digər formada media ilə six təməsədədir. Onun daim mediadan zararlı məlumat almaq, belə yalan məlumatları tirajlamaq, bununla da düzgün olmayan davranış sərgiləmək risqi böyükdür.

"Müasir tələbələrinin media sərisi inkişaf etdirilməlidir. Buna görə də universitet tələbələri (hətta məktəb şagirdləri) media savadlılığı kurslarına ehtiyac duyurlar". (Fedorov A, Levitskaya A., 2016, 205)

Məktəblərdə media savadlılığının tədris olunması birbaşa belə risqləri azaltmaq, məktəblilərin yalan məlumatın, eləcə də kibercinayatkarlı, in təsirinə düşmələrinə angallamaya, bununla da media savadlı gənc nəslin yetişməsinə dəstək olar.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Bostancı Meltem (2019) Manipüləşən, dezenformasiyon ve propaganda politikalarına yönelik farkındalık oluşturubilməde eleşterel medya okuryazarlığının yeri ve önemi, Medya okryazaarlılığı, Nobel Yayınevi

2. Bükigem David, 2003, Media Education: Literacy, Learning, and Contemporary Cultures. https://www.researchgate.net/publication/242298855_Chapter_Three_of_Media_Education_Literacy_Learning_and_Contemporary_Culture
3. Nilüfer Sezer: Türkiyede Medya Okuryazarlığı Eğitime İlişkin İlk Girişimler ve Sonrası.. Medya Okuryazarlığı Üzerine, Konya 2019
4. Güz Nurettin (2005): Haberde Yönleştirmeye ve Kamuoyu Araştırmaları, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım
5. İnci H., Önal, 2016, Medya Okuryazarlığının topluma getirdiği yenilikler. Medya Okuryazarlığı, Ankara, 366 s.
6. Fedorov Alexander, Levitskaya Anastasia, 2016, Modern Media Criticism and Media Literacy Education: The Opinions of Russian University Students, European Journal of Contemporary Education, 2016, Vol. [16], Is. 2
7. <https://webarchive.unesco.org/20181207154048/http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/media-development/media-literacy/five-laws-of-mil/>

Xatira Huseynova

Factors that make media literacy teaching relevant

Summary

Media products (advertisements, news, films, etc.) shape, influence, and even alter our behavior. Media literacy helps us analyse the information we receive, explore facts, draw accurate conclusions, and ultimately create high-quality new media content. Society is always interested in acquiring, processing, and disseminating new information. As a result of technological advancements and the accessibility of mass media, adolescents and young people, who constitute a significant portion of society, have also become subjects of continuous information produced by mass media. For inexperienced and unprepared users, it can be challenging to find the necessary information amidst the constant flow of information, leading them to be deceived and even jeopardize their personal data. Sometimes, information is spread without verification of its accuracy or examination of the source's reliability, or new content based on false information is disseminated online. In light of this, it is crucial to ensure the proper use of media by teenagers and young individuals, which creates a significant need for media literacy to protect them from the potential harm associated with the use of media tools.

Keywords: media literacy, media education, information literacy, fake news, manipulation

Хатира Гусейнова

Факторы, которые делают обучение медиаграмотности актуальным

Резюме

Медиапродукты (реклама, новости, фильмы и т. д.) формируют, определяют и даже изменяют наше поведение. Медиаграмотность помогает нам анализировать получаемую информацию, исследовать факты и делать точные выводы и, наконец, создавать качественный новый медиаконтент. Общество всегда

заинтересовано в получении, обработке и передаче новой информации. В результате технологического развития и доступности средств массовой информации подростки и молодежь, составляющие основную часть общества, также становятся объектом непрерывной информационной производимой средствами массовой информации. Неподго-тавленому и неопытному пользователю труда найти нужную информацию в потоке непрерывной информации, он может окаться обманутым и даже подвергнуть свои личные данные опасности. Иногда информация распространяется без проверки ее точности, без изучения надежности источника или в сеть передается новый контент, основанный на неверной информации. В связи с этим важно обеспечить правильное использование медиа подростками и молодыми людьми, поэтому существует большая потребность в медиаграмотности, чтобы они не пострадали от использования медиийных средств.

Ключевые слова: медиаграмотность, медиаобразование, информационная грамотность, фейковые новости, манипуляция.